

Térey János

Anyakönyvi kivonatra

Amikor a tervrajz túléli a házat.

„Csendes elhunytá”

Egy cívis vallomásai

(részlet)

Toth Mihály földhaszonbérlő, akinek a rokonságában *talán* hortobágyi pásztorok is akadtak, és aki *jó eséllyel* a Péterfián lakott, ha nem is pont a 28. szám alatt, hanem egy másik tornácos, fehérre meszelt házban, *alighanem* túlélte feleségét, szépanyámat, a *valószínűleg* nyírmeggyesi származású Szondi Klárát, aki 1819. szept. 24-én hunyt el, mindössze huszonhét évesen, a halál oka: forró betegség. Rendkívül korán árván hagyta családját: alig kilenc és fél év házasság után. Elhunytakor a legkisebb fiúcska, II. István mindössze két és fél hónapos volt, s hogy egyáltalán megmaradt-e, nem tudható. Ahogy ma mondanák, mindezeket Mihály egyedül csinálta végig, nem örült bele, és papírforma szerint nem is keresett pótyanyát a gyermekeinek. Egy esőverte délután, hazatérve a piacról, nekitámasztotta a hátát a szépen meszelt boglyakemencének, és lehunyt a szemét. Érzett még elegendő erőt az izmaiban. Lesz, ami lesz. Utolsó előtti gyermekük, az első ismert (I.) János, későbbi ükapám 1817. március 5-én látta meg a napvilágot.

Ez a János, akinek életéről a földhöz fűződő viszonyán és családi viszonyain kívül nem sokat tudunk, 1855. május 7-én elvette Bozsó Sárát, akinek ez volt a második házassága, ő évekkkel ezelőtt Kiss Józsefet temette el. János maga harmincnégy éves, esküdni az Úrasztala előtt már nem olyan fiatal, viszont – ahogy András kisvártatva kiderítette – neki szintén nem ez volt az első házassága, mivel már kötött egyet tíz évvel a forradalom előtt, 1839-ben Nagyházi Erzsébettel. Első gyermekei, Ferkó, Juliska és Miska is tőle születtek, ám Erzsébet 1855 márciusában meghalt tüdővészben. Milyen korán halnak ezek a feleségek! A partecédulákat vizsgálva első pillantásra nem akarom elhinni, pedig színgáz: ükapám nem töltötte ki a gyászévét, mert a márciusi tragédiához képest májusban, jegyezzük meg: *májusban* már újraházasodott. Ami elképesztő. Elképesztőnek számítana

ma is – ámde minden bizonyíték ezt támasztja alá, bajosan lehet ennyire egybevágó adatokat találni: a lakáscímek, a gyász, az esküvő, a gyermekáldások évszáma. János sem lett félőrült a fájdalomtól. Remegő kézzel előkereste okmányait a komódból, először a keresztlevelét, aztán Bözsike halotti anyakönyvi kivonatát, esetleg a katonaságtól való, végleges *Abschiedot*, igazolván, hogy házasságának törvényes akadálya nincs. Felöltötte öngombú, bársonymellényét, sötétkék posztódolmányát, pantallóját meg a kordován csizmáját azzal a hegyes taréjú, gombos sarkantyúval,¹ amellyel a cívis polgárok ékeskedtek akkoriban, és hajrá, irány a Nagytemplom. Megáll az eszem.

Biztosan elírták.

Reménykedjünk, írtam másod-unokaöcsémnek, hátha.

Aha, elírták. Még a tintával kitöltött anyakönyvet is? Nem úgy megy az.

Úgy törte föl Mihály a gyászdőt, durván, mint egy kemény kagylót? Vagy fásultan, mint egy korhadt dióhéjat?

Ha nem, én nem mentem föl a szaporán nősülgető ükapámat, nem én. Esetleg, kezdem védeni, okult sokat szenvedett apja példájából. Apa, képzeljük így, miután megözvegyült, házvezetőnőt, egyben szeretőt tartott, a fiú látta mindezt, és mivel ugyanígy járt, özvegyként ő már legalizálni szeretne volna a második kapcsolatát? Esetleg lehetett ez a váratlanul fölbukkanó Sára a betegeskedő Erzsébet legjobb barátnője is, és a haldokló feleség kérhette, hogy ő gondoskodjon félárván maradó gyermekeiről? Igen, ő nem jöhetett valami ismeretlen tartományból, ő közel, eleve közel kellett legyen Erzséhez, ő lehetett a szomszéd lány, a padtárs, a gyermekkori játszópajtás.

Alszom rá egyet, közben pótlólag megérkeznek a halotti anyakönyvi kivonatok, sorban. Nézem őket. Nézem, nem kapok levegőt. Nagyon fájdalmas, alig viselhető. Másról van szó. Nem az az érdekes, hogy én 2019-ben fölmentem-e vagy sem a kegyelet törekeny héját feltörő ükapámat. Bár azt fontos lenne tudnom, milyen állapotban volt. Most azt nyomozzuk, maradtak-e egyáltalán életben gyermekeik az anyjuk halálának idejéig? A válasz keményen koppan: igen, maradtak, hatból kettő. Minden együttérzésem az övé, mert most már tudom, hogy mielőtt az első felesége meghalt, *majdnem* minden kisbabájukat elveszítették. I. Ferenc nem élte meg a kétéves kort, bélgyulladás végzett vele. II. Ferenc két és fél évesen halt meg skarlátban, Julianna egyévesen torokgyíkban, kisöccsük, III. Mihály pedig pokolvarban, azaz lépfenében kéthetesen. Egyikük sem háztartási vagy utcai balesetben, nem tűzben, nem vízben, nem sárban, se nem a bába ügyetlensége, se nem a dajka gondatlansága miatt. Az Úr adta, az Úr elvette, vigasztaljon a tudat, hogy – mi vigasztaljon? Az, hogy járványok ellen szérum nélkül, füstölőt lóbálva nem sokat lehet tenni? Vagy számítsuk balesetnek a Semmelweis előtti magyarországi higiénét? És, volt annak a maga korában alternatívája? Mondjuk, a vízforralás? „Olyan gyöngécske volt szegénykém, én megmondtam előre, édes lányom.” (Én láttam, tudtam, szoltam, megmondtam előre: mind elhangzottak ezek a számomra százharminc évvel későbből, a nővérem koporsója mellől ismerős mondatok, a kései önigazolás bukdácsoló keresgetése.) Néprajzi faktum, hogy akkoriban egy csecsemő elvesztése egy sokgyermekes családban nem okozott akkora traumát, mint manapság. Majd lesz helyette más. „Ágy lábában van a másik”, szokták volt mondani például a Jászságban, olvasom Kókai Magdolna etnográfus tanulmányában,² nem véletlenül hozom a példát az anyai ág szülőföldjéről. „Mink asszonyok azt

1 Viseletükről ld. még BALOGH István könyvét: *A cívisek világa. Debrecen néprajza*, Bp., Gondolat, 1973, 112–113.

2 KÓKAI Magdolna, *Ágy lábában van a másik... Születés körüli szokások és hiedelmek a Jászságban*, Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány, 2010.

tartjuk, hogy a kisgyerök olyan, mint a pohár. Könnyen törik, de nincs könnyebb, mint másikat vönni helyőtte.” Én is úgy gondolom, hogy némi rutint a fájdalom elviselésében is lehet szerezni, amennyiben az periodikusan és kiismerhetően tér vissza, természetét tekintve többé-kevésbé változatlan formában: ilyen minden elválás, szakítás utáni krízis, ilyen egy-egy komoly munkahelyi kudarc, ilyen egy szeretett, ám távoli hozzátartozó vagy barát elhunytja. Valamelyest föl lehet készülni a soron következő tolóhullámra. A saját magzatunk halálának gondolatához azonban nem lehet hozzászokni csak azért, mert a trauma minduntalan előfordul, s ilyen módon elveszíti a maga tragikus exkluzivitását: hiszen mindig másík alannyal, máshogyan fordul elő, mindegyik gyermek érkezése teljes mértékben lefoglalja a gondolatainkat, mindegyikük elvesztése önálló tragédia, és az esemény irgalmatlan brutalitásával minduntalan a földre tipor.

Anyjuk már terhes volt (III.) Ferencce, amikor Julianna lányukat temették 1848 novemberében; ezzel egy időben szorultak ki a szabadságharcos magyar csapatok Észak-Erdélyből, december másodikán nevezte ki Kossuth vezérőrnaggyá Bem Józsefet. Debrecenbe januárban költözött át a kormány. Februárban a szabadság őrvárosába született III. Ferenc, aki 1849-től 1911-ig élt apja házában, a (mai) 30. szám alatt, és nyolc egészséges gyermeke született, nyolc, nyolc, nyolc! Mindegyikük életben is maradt. Az unokák jöttét öregapjuk is végigkísérhette: hintáztatta őket a térdén, kikérdezte tőlük a leckét, vitte őket kocsin a tanyára meg a Nagyerdőre, Pallagra, Bánkra, legeslegszebb helyeinkre. Milyen érzés lehetett növekedni látni az aprónépet a régi házban, aztán más falak között, elhagyva a csapásoktól üszkös falakat? Nagy boldogság, azt hiszem. 1852-ben pedig megszületett az a (II.) Mihály, aki aztán 1928-ig lakott ugyanitt, és neki is lett két lánya, halleluja!

És ezzel lassan már sikerül kitörnünk a viharos 1855-ből. Egy följegyzés szerint a halál és a második esküvő évében kapott új szárnyat a család régi otthona, a föltételezett ősapai ház, a mai múzeum; lehetett-e ez a számtalan halállal és az új násszal bármiféle összefüggésben? Aligha, mivel azt több, mint száz évvel azelőtt, 1730-ban eladták a városnak. Ők már régen másík házban laktak, Erzsébettel költöztek a Péterfia 720. szám alá, amely a mai Busi utca 13-nak felel meg. Akkor körzetek szerint számozták a házakat is. Ma: szép, zöld vaskapu mögött félig üres telek, rajta egy csonka, falusias kulipintyó, félbetört zsömleként. Mindenesetre a pusztító futótűzek abbamaradtak, majd a csatornázás, a vízvezeték, a tűzoltóság mint intézmény és a modern tűzvédelmi előírások megjelenésével, a kiegyezés tájékára el is tűntek a följegyzésekből. A katasztrófák esetén kelepécét képező, középkori nyomvonalú zsákutcákat és közöket a város igyekezett végleg fölszámolni, a tömböket felnyitni, legyen egy kis friss levegő.

Azon gondolkodom, ugyanúgy állnak-e a tömzsi, vállas Ferkó és a nyúlánk Miska a Péterfia-temető szomorúciprusai alatt, mint én álltam anyámékkal Anikó sírjánál? Akinek legalább a nevét *nem* örököltem, ha már a babakelengyjét és a mackóját igen. Hiszen az előbb kárhoztattam az emberi identitást, nem mellesleg a kegyelet érzését is teljesen kioltó, rettenetes szokást, amikor a szülők ugyanazt a nevet adják a soron következő utódjuknak, mint ami a korábban elhunyt gyermeküké volt. Mintha az a baba soha nem is lett volna, mintha nem örült volna senki a kismama domborodó pocakjának, mintha nem folyt volna el a magzatvíz, mintha nem kellett volna a természet törvényei szerint az anyának tízpercenkénti görcsöket és tolófájásokat szenvednie, érzéstelenítés pedig nyista. Mintha mindenki el lenne (nem parentálva, hanem) törölve. Eszébe jutott-e úkapámnak a harmadik Ferkó mosolyát látva az első Ferike arcocskája, gügyögése, vagy a másodiké, aki már érthető szavakat is mondott, és átfordult a hímzett takarón heverve. Egyikük álmában aludt el, de eszébe jutott-e Jánosnak a másik három kisgyermeke közvetlen közelről végignézett haláltusája? Az, hogy

milyen volt eloltani a méceszt a lobogó homlokú, lázas kislány mellett átvirrasztott éjszaka után. És egy hét múlva, de akkor már nélküle. Akkoriban azt volt szokás mondani, ha kislány született, hogy *gyöngébb edény*, lemondóan idézve Péter apostol első levelét („A férfiak hasonlóképen, együtt lakjanak értelmes módon feleségükkel, az asszonyi nemnek, mint gyöngébb edénynek, tisztességet tévén, mint a kik örökös társaik az élet kegyelmében; hogy a ti imádságaitok meg ne hiúsuljanak”, 1Péter 3:7), s bár ez a „gyöngé-edényezés” akkoriban nem számított dehonesztáló kifejezésnek a női nemre nézve, az életkedvet aligha növelte.

És vajon tudtak-e ezek a serdülő vagy nagykamasz gyerekek eleget vagy bármit a kistestvéreikről, akik születésük előtt ugyanazt a nevet viselték, mint ők? Szinte biztosan nem. El tudjuk-e képzelni, hogy a temetőben váratlanul megtorpan az apjuk, és mesébe fog: „Nem akármilyen sírnál állunk most, gyerekek. Hanem a bátyáitokénál meg a nővéretekénél. Amikor az első Ferikét szülte anyátok, sose feledem...”

Kétlem, hogy így történt volna. Az első meg a második Ferikét, ha nem is letagadták, mindenestre elrejtették a harmadik elől.

Ha sejtenek is valamit, sohasem tudatosul bennük, hogy ők élőlényként voltaképpen biológiai ismétlődések, reprodukciók, nemcsak szemek a láncban, hanem pótlások, tartalékosok – a nevük és a státuszuk miatt –, nem tudják, hogy személyükben lett a szüleiknek egy másik, egy végleges, egy *ultimate* Miskája és egy végleges Ferkója. Édesanyjukra emlékeznek-e a túlélő gyerekek? Hogyne emlékeznének. Emlékezniük kell, hiszen hat-, illetve négyévesek voltak a halálának idején. Ha nem is beszéltek róla sokat, szüleiknek jócskán kijutott a válogatott csapásokból. Akik viszont nem adták föl, nem nyugodtak bele, makacsul ragaszkodtak az álmukhoz, hogy mindenképpen, mindenképpen egy Ferkó és egy Miska ugrabugrál, sivalkodik, hancúrozik a lábuk alatt ebben a szép, nagy házban.

Mentek a télben, egymásba karolva, az asszony kisbundában, a férfi gubában.

Tudom, akkor sem volna könnyebb viselni mindezt a veszteséget, ha fiaikat Benjáminnak vagy Zoltánnak keresztelték volna.

Nem adták föl, de az anya belehalt; ha nem is a szülésekbe, hanem a tüdőbajba.

Mélyre jutottak. És János pedig igen messzire az ifjonti álmaitól.

Menjünk vissza oda, hogy eltemették Erzsébetet. Sára lett a kis Ferkó és Miska mostohaanyja. Ő maga bizonyosan szült öt fiút a rá következő években, lányt 1870-ig egyet sem. János elköltözött a befeketült Busi utcai címről, s legkésőbb a házasság évétől kezdve a Péterfia 966., vagyis a mai 30. számú portán laktak, nem kevesebben, mint tizenegyen. János Bozsó Sárával érkezett ide; a ház, gondoltam először, a feleség hozománya volt, de Sára végrendeletéből kiderült, hogy nem: közös szerzeményük. A telekkönyvi kataszter lakónévsora csakis az elevenekről tud, az anyakönyv vet számot a halál aratásával. III. Ferkó és IV. Miska tehát élnek, igenis élnek, éppen szemérmetlenül kamaszodnak, huszonegy és tizenhét évesek ekkor, büszkék a pelyhedző bajszukra, erős állukon serked a szakáll. Sárának és férjének éppen elég cseperedő gyermekről kellett gondoskodnia: Andrásról, Jánosról, Gergelyről és Istvánról, az én későbbi dédapámról bizonyosan, később született egy Róza lányuk is, egy Jánoskájuk pedig nekik is meghalt, mert az 1861-es születésű fiúcska már a második (a családfán III.) János az 1856-os, az apja keresztnevét viselő baba után. Nem várt fejleményként befogadták a már korábban is fölbukkant rokon nőt, Burai Zsuzsánnát – aki talán megözvegyült az esküvője óta eltelt huszonkilenc év folyamán, ez lehet a magyarázata annak, miért nem élt még mindig együtt férjével, Boldogh Sándorral –, valamint velük lakott Kis Mihály szolgálójuk és Csórián József bérlőjük is; a hosszú telken, besárgítva, gazdasági épületeket, az

feuilletone

utcafronton egy „Mészáros-széket”, szürkével pingálva, szép számban gyümölcsfákat és egy ápolt, hátsó veteményeskertet is jelöl a színpompás térképlap. Csórián volt a mészáros, nem tartozott a családhoz, így ő az utolsó a névsorban. (Előkerült az ő fiának, „néhai polgár ifjú Csórián Józsefnek” a gyászjelentése 1901. decemberéből, „szomorodott szívvel tudatjuk ... hosszú szenvedés után történt csendes elhunytát”, ez általános formula ugyan, de szép, milyen szép! Úgy vélem, egy adott kor életminőségét a formák, a keretek kidolgozottsága, a beszéd hangoltsága is tükrözi. A Honvéd utca 9-ben laktak, két háztömbbel arrébb. Anyja neve Harsányi Zsuzsanna. Ami meg azért érdekes, mert a Harsányi- és a macsi Tóth-család között a későbbiekben több házasság is kötöttet, az 1849-es születésű III. Ferenc például Harsányi Juliannát vette el 1873-ban, de ennek most nem fogok utánamenni.) A 30-as szám vaskos, széles homlokzatú, lecsupaszítva máig meglévő épület (egy pillantás a Google Mapsre: jól emlékeztem, a mészárszék jelenleg ingatlaniroda, de ingatlanosé a ház másik bolthelyisége is). Márványtábla figyelmeztet rá, hogy itt született 1895-ben Zsindelyné Tüdős Klára textiltervező és néprajkutató, a Református Nőszövetség első elnöke, a menekültek, a szegények és az árvák gyámolítója, később, államtitkár-feleségként, egy Istenhegyi úti villa lakója a Svábhegyen (egészen az elkerülhetetlen kitelepítésig).

Ahogy az imént rögzítettük, a 28. szám már réges-régen nem volt az „enyéimé”, igen: „Debreczen városé” lett, és pont. Látva, hogy visszaköltözött a család a Péterfiára, érdekelni kezdett, milyen lehetett a két ház viszonya, és amíg nem voltam a pontos adatok birtokában, úgy is el tudtam képzelni a sorozatos címváltozást mint szerves fejlődést, amelynek során Tóthék hozzávásárolták a 28-hoz a hasonló méretű 30-at; azzal a gondolattal is meg tudtam volna barátkozni, hogy ükapám fűtyült

a becses múltra, és egyszerűen lecserélte a kinőtt és éppen korszerűtlenné vált népi barokkot egy tágasabb tisztaszobájú és nagyobb belmagasságú, napfényes verandájú, klasszicista polgárháza közvetlenül a szomszédban, ez azonban kizárt, hiszen több emberöltőnyi különbséggel lakott a család az egyikben és a másikban. Űkapám előzőleg egy sokkal szerényebb Busi utcai házikóba nősült, oda születtek a gyerekek Nagyházi Erzsébettől, s az lett őseim számára a szenvedések, a válogatott kínok tárháza. Kezdetben nemigen magyarázhattam mással, miért és hogyan került egy módos gazda utódainak jó fekvésű és közismert háza közvetlenül városi kezelésbe, mint azzal, hogy azt elkobozták az utódoktól, esetleg egy főbenjáró vétség miatt önként kellett följánlaniuk a városnak (de csak nem, az lehetetlen, biztattam magam, nem csöppenhattünk máris 1950-be ...). És mint láttuk, nem így történt, maguk az utódok tették pénzzé, és azt sem tartom valószínűnek, hogy kényszerű helyzetükben.

A tizenkilencedik század vége felé azonban újra tragikus fordulatot vett az életük, és ez immár nem csak a sorozatos halálokból és ingatlancserékből látható. Innen is továbbköltözött a két szülő egy sokkal szerényebb portára, de ennek lehetett más oka is, mint egy nagyszabású havária. Szintén a központban helyezkedett el, de a forgalmas főúthoz képest eldugott helyen, a Mester utca háta mögött feküdt. A csendes Cserepes utcába, a 10. szám alá mentek. Kisebb volt, alacsonyabb, nyomott tetejű városi parasztházikó szűk udvarral. Én úgy gondolom, a nagy házat, vagyis az újrakezdés házát a lombos Péterfián átadták a két nagyfiuknak. (A korábban született gyermekek, I. Ferenc, Julianna és I. Mihály neve mellett, továbbá az első feleség halálakor még a sötét emlékü Péterfia 720. szám bukkan föl az anyakönyvben, vagyis a mai Busi utca 13. szám). János űkapám, és felesége, Sára ellen a *Pénzügyi Közlöny*³ tanúsága szerint 1881. február 5-én csődeljárás indult a Debreceni Királyi Törvényszéken („elhívatnak mindazok, kik bukkottak ellen bármiféle követelést érvényesíteni akarnak”, elég félelmetesen hangzik, „ideiglenes tömeggondnokul Komlóssy Arthur, perügyelőül Hegedűs István debreczeni ügyvédek neveztettek ki”). Dermesztően tárgyilagos közlés. A *Budapesti Közlöny*nek külön csődrovata volt, alighanem szolidáris és kaján törzsolvasókkal egyaránt, ebben is szerepelnek. Április 7-éig adtak helyet a követeléseknek.⁴ Az eljárást a csődtörvény 198. paragrafusa alapján két év múlva, 1883. július 10-én szüntették meg,⁵ űkapám pedig nyolc évvel élte túl a meghurcoltatását. Micsoda élet, állni a gyerekkoporsók mellett a debreceni fagyban, aztán újrakezdeni, megint embernek és polgárnak érezni magunkat, mert nemcsak emberek, hanem ráadásul virilista debreceni polgárok is vagyunk, akiknek szolgálói, cselédjei vannak, s aztán ihaj, becsap a mennykő, itt a csőd. Mást nem tudni, a Törvényszék iratai részben elégték a háborúban, ezek biztosan. Űkapám, I. János ilyen körülmények között élt szép kort, nyolcvannégy évet. A Cserepes utcából küldte a család a gyászjelentését 1901 januárjában: „A legmélyebb fájdalom lesújtó érzésével tudatjuk felejthetetlen jó atyánk, nagyatyánk, nagybácsi, nász és áldott emlékü jó rokon, néhai id. Polgár M. Tóth Jánosnak folyó hó 3-án, éjjel 1 óraker, életének 84. évében történt csendes elhunytát.” Mindenki polgár volt, mindenki Macsi Tóth volt, minden fiú junior volt azonos nevű atyáihoz képest, ha Festetichek lettek volna vagy Weiszek, akkor ifjabb Festetichek vagy ifjabb Weiszek lettek volna. Űkapám gyöngéledve megérte az újévet, de tudta, már nem

3 Pénzügyi Közlöny, 1881/VI, 91.

4 Budapesti Közlöny, 1881/II, 32.

5 Budapesti Közlöny, 1883/VII, 10.

sok lehet neki hátra, így hát elkezdett rendezkedni, tárgyakat előszedni, rendezgetni, fiókokba pakolni, megunt holmikát a kályhába dobni, ezt-azt összeírni, de már nem volt hozzá ereje. *Csendes elhunytát*, igen, az egykori bérlő fiáé, Csóriáné is az volt, illetve csak lesz ez év decemberében, ezen a temetésen talán jelen is van még, biztosan ismerte az öreg Jancsi bácsit. *Csendes elhunytát!* Vajon mit írtak arról, aki tombolva, őrjöngve sorsa ellen tiltakozva, dobálva magát az ágyon halt meg? Csak nem hazudunk Isten színe előtt. De vizsgáljuk meg inkább, hogyan és hová temetkeztek őseim. „Felejtethetlen halottunk földi részei folyó hó 5-én déli 2 órakor fognak a ref. egyház szertartása szerint Cserepes utca 10-ik számú házunktól a Nagytemplomban tartandó ima után a Péterfia utczai temetőben örök nyugalomra helyeztetni.” Háznál ravatalozták fel a halottat, onnan vitte a halottas menet a kedves vagy utált utcáin át abba a protestáns temetőbe, amelyik a mai Apaffy utca tájékán kezdődött. „A nyomtatott jelentések általában 30 közeli rokont jelölnek meg név szerint, akik a temetés utáni étkezésen jelen is voltak az adatközlők szerint... A temetés után általában marhahúst kásával, vagy töltött káposztát adtak a gyászolóknak, italként bort. A vasárnapoknak és ünnepnapoknak is megvolt a maguk szokásrendje. A kredencre vagy a tálalószekrényre helyezték a bibliát, a zsoltárt, amelyből a családfő rövid részletet olvasott. Más családoknál egy fohász után kezdtek az étel kiosztását, liberálisabb családoknál az ima is elmaradt.”⁶

Sok őszám nyugodott abban a sírkertben egészen nagyapám nemzedékéig. Elgazosodott, besüppedt temető lett belőle a harmincas évekre, amikor is elkezdtek felszámolni. Manapság hatvanas–hetvenes évekbeli társasházak, új építésű lakókockák állnak fölmenőim sírdombjainak helyén (ezek egyikében lakott Borbély Szilárd a családjával, szemközt az egykori kenyérgyárral, amelyet óvodaként annyiszor meglátogattunk). „Mely végtisztességtételre rokonainkat, ösmerőseinket, s a n. é. közönséget szomorodott szívvel meghívjuk.” Nagyérdemű közönséget, szomorodott szívvel? Igenis, tartom, hogy a korszak minőségét a kommunikáció színvonala is teszi, de így összerakva, s már a szöveg mögöttesét, vagyis úkapám sorsát is tudva ezt a formulát csakis eufemisztikus szépelgésnek tudom olvasni, pedig elsőre mennyire megtetszett!

Csórián lehet, hogy boldog volt, Csóriánt boldognak kell elképzelnünk – ellenben mennyi tragikus hirtelenségű halál és miféle csőd után vannak ekkor az enyéim! És még mennyi vár rájuk. Kijózanodom, mégiscsak pusztá formula. Manapság azt írják: „Türelemmel/méltósággal viselt, hosszú, súlyos betegség után”, „nehéz körülmények között is helytállva”, és őszintébb lenne.

Annál szebbet meg úgysem tudok, mint amit Erdélyi József senior emeritus írt a halotti anyakönyvbe annak alkalmából, hogy Pétzely József kollégiumi professzor ifjú, tizenhét éves felesége, Budai Krisztina 1819-ben belehalt a szülésbe: „Tetszett a Mindenható és Bölts Istennek azon állapotjában mely ezen b. e. Ifju-Asszonynak örömet okozott, azért mert ember született általa e' Világra, ötöt olly terhes nyavalyával meglátogatni, melyben rajta az Orvosi szerek nem segíthettek. Ki mult tehát, tsetsemőjét Lajost életben hagyvann, mint jól nevelt s Keresztyén Ifju-Asszonyhoz illett.”⁷

A Jánosnál tíz évvel fiatalabb Bozsó Sára a férjét előzve, 1887-ben, hatvanéves korában halt meg. A városi levéltárban őrzött végrendeletéből⁸ jutott tudomásomra, hogy első, Kiss Józseffel kötött

6 MATKÓ László, *Debrecen-Hortobágy étkezési szokásainak vizsgálata. A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1989–1990*, Debrecen, 1990, 368.

7 Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, I.99. a, 88. k, 135–136.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára VII. 153. 347/1887. Nánássy László debreceni királyi közjegyző foglalta közjegyzői okiratba Tóth Jánosné Bozsó Sára ház- és földbirtokosnő végakarátát 1887. november 14-én.

házasságából származó, addigra „sorsukhoz illőleg felnevelt”, kiházásított és „maguk szárnyakra eresztett” gyermekei perrel támadták meg. Legkisebbik lánya, Róza ekkor még kiskorú, tizennyolc éves, hivatkozik is rá az anyja, hogy Tóth Jánostól származó gyermekeinek „neveltetése és tanítása sok gondot igényel.” Családos gyermekei, akik addigra megörökölték az apai házat, nemcsak a haszonélvezeti jogról való lemondásra, hanem a rájuk váró anyai örökség kiadására is kötelezték „a szüle iránti gyermeki köteles tiszteletéről megfélelkezve”, még életében! Mi lehetett a rendkívül durva lépés közvetlen kiváltó oka? A második házasságból származó gyerekek kedvezményezése? Nyilván. Elfordulás a saját édes szülőiteitől, miután azok kirepültek? Talán. Ne feledjük, még él az ükapám, és a házaspár négy éve csődöt vészelt át. És akkor még a gyerekek is lecsapnak! ... E méltatlan bánásmód és a jogi útra terelt családi viszály mélyen megviselte Sárát, „irántuk addig táplált édes anyai szeretetét” pedig „kegyetlenül megsértette, lehűtötte”; nem csoda, hogy utódaira ezek után csupán fele annyit hagy vagyonából, mint a peres eljárás nélkül hagyott volna, s őket „a köteles részre szorítja.” A ház és a „tizenegy nyilas” terjedelmű macsi föld mellett egy ondódi szántóföldről és egy halápi boglyás kaszálóról is megemlékezik. Beszámol az esedékes adóhátralékról, a vagyont terhelő kilencezer, illetve hatszázötven forintos követelésekről Debrecen városa, valamint az Ipar- és Kereskedelmi Bank felé (alighanem a csődeljárás nyoma). Összesen nyolc örökösére huszonkétezer forintnyi értéket hagy, tizenkétezer forintnyi adóssággal terhelt; utóbbi levonva jutna egyenlő arányban mindegyik leszármazottra ezeröttszáz forint, azonban az anyjukat perbe fogó gyermekek ennek a felével kénytelenek megelégedni. Vagyona megszerzését, s a birtok fenntartását kizárólag ükapám szorgalmának és közös gyermekeik igyekezetének tulajdonítja, amelyhez, emlékeztet ükanyám, az első házasságából származó csemeték semmivel sem járultak hozzá. „Örököseimnek szigorúan meghagyom rendelem, hogy Tóth János édes apjokat halála napjáig lakással, élelemmel ruházattal sorsához illőleg ellátni ’ halála után tisztességesen gyermeki kötelességüknek ismerjék.” Jó keresztyén asszonyként gondol végrendeletében az árvákra és a Debreceni Nőegyletre is. Az ügyvéd dőlt, fekete tintás betűi alatt áll, pontosabban dülöngél a kézjegye. Az egyik „ügyleti tanú” az 1820-as születésű Simonffy Sámuel királyi tanácsos ügyvéd (ez csak azért fontos, mert Sárának Gergely fia vesz majd el nemsokára Simonffy-leszármazott lányt).

Sára két nap múlva halt meg, november 16-án.